

PERIODIZATION AND ETIOLOGY OF SPEECH DISORDERS

PETIA HRISTANOVA¹, RUMIANA VANEVA²,SPEECH THERAPIST IN CENTER FOR PERSONAL DEVELOPMENT AND SUPPORT -
LOGOPEDIC CENTER VARNA^{1,2}

BULGARIA

PETQHRISTANOVA@YAHOO.COM¹, RUMY_VN@ABV.BG²**ABSTRACT:** LANGUAGE ACQUISITION IS A PROCESS THAT OCCURS THROUGHOUT LIFE. THE FASTER LEARNING PROCESSES DEVELOP IN EARLY CHILDHOOD.**KEYWORDS:** PRESCHOOL AGE, SPEECH, LEARNING, CHILDREN'S, SPEECH.

Усвояването на езика е процес, който протича през целия живот - започва от първите месеци на живота и продължава и през годините на зрялост. Най - бързо процесите на учене се развиват през ранното детство.

До шестгодишна възраст децата усвояват произношението, граматиката и основния речников запас на родния си език. Натрупаните речеви познания те използват, за да предадат на другите широко многообразие от потребности, желания, идеи и страхове.

При общуването си в социалния контекст хората използват различни канали за предаване на информация. Езикът е това, което може би най-силно отличава хората от другите живи същества, но когато говорим, рядко използваме само думите, за да предадем съобщението.

Въпросът за говорното развитие на детето се свежда до един сравнително добре изяснен в науката въпрос - този за развитието на детската артикулационна способност. Неин предвестник е още първият детски вик, издаван от детето при раждане. През първия месец на живота си кърмачето произвежда неопределени звуци и викове, които заедно с плача представляват безусловно - рефлекторни реакции на действието на силни вътрешни и външни отрицателни дразнители. Първите кърмачески викове се оприличават на гласни звукове с различна степен на отвореност - приличат на а или широко е и се съпровождат от движения на тялото и крайниците. Детето се ражда с готов, унаследен невро - мускулен апарат, обезпечаващ тяхното произнасяне. Те са инстинктивна гласова проява и са свързани с елементарни емоционални състояния. Кърмаческите викове нямат лингвистична функция, но според някои автори (Т. Бояджиев, 1981) те са „инстинктивна реч“ или със своята насоченост към възрастните могат да се считат за най - простата форма на комуникация (А.Р. Лурия. 1979).

В края на първия месец плачът на бебето се модифицира по сила, височина, тембър и продължителност. По особеностите му майката може да познае какви са причините за него. Постепенно между плача и реакциите на възрастния се установява връзка и той придобива явни признаци на комуникативност. Плачът спомага за

координацията между дихателния и гласовия апарат и лежи в основата на по-нататъшното развитие на гласовата интонация и артикулационния апарат.

В бебешкото гукане вече се забелязват наченки на съгласни звукове, нелокализирани и неререференциални - трудно определими като фонетичен материал, от който ще произтече по-нататъшното речево развитие. В лепета на детето определено се долавят както гласни, така и съгласни звукове, но те продължават да са нелокализирани, неясни почти до края на първата година. Първите думи на детето са референтни, смислови сигнали и не съдържат смътните бебешки звукове. Тези думи, които същевременно са първите му фрази, се разглеждат от звуковия материал на лепета, но представляват по - свършен звуков материал, плод на по - зрели умения. В.И. Бельтюков (1978) отделя специално внимание на прехода от лепет към реч. Той смята, че в този период се пренасят не просто произносителните умения, развити чрез лепета, а протича предаване на филогенетичната програма на правилата за преход от един звук към друг.

Фонологичната система на езика се усвоява чрез думата като основна семантична единица. Изследователите на детската реч установяват, че тъй като за детето в периода на проговаряне носители на семантичен пълнеж са предимно интонацията и ритъмът, то не овладява веднага уменията да възпроизвежда цялата структура на думата, а овладява първо произношението на ударената, силната сричка. Пропуските и замените са много характерни за ранната детска реч, като замените са повече от пропуските. В някои случаи субституциите не са отличават с последователност - даден звук веднъж се заменя, а друг път се произнася правилно. (Цв.Ценова, Говорна терапия, 2010, стр.86)

Тъй като речевите звукове имат собствена биомеханика и специфичен артикулационен фокус, те се отличават с различна степен на сложност и респективно трудност при изговарянето им. В зависимост от това в речта на детето звуковете се появяват поетапно, като се върви от по-лесните, към артикулационно по – простите, лесните, към артикулационно по-сложните, по-трудните. Звуковете се овладяват чрез езика (думите) постепенно, без рязко разграничаване на отделни етапи, но в определена последователност, която дава основание да се очертае следната онтогенетична периодизация на артикулацията:

1. Ранен онтогенезис (0 - 1,6 г) : гласни, съгласни м, п – б
2. Среден онтогенезис (1,6 – 2г) : н, т - д, ф - в, й, х
3. Среден към късен онтогенезис (2г -2,6 - 3г) : к - г, с – з – ц – дз
4. Късен онтогенезис (3г – 4 - 4,6г): ш – ж – ч - дж, л – р

Периодизацията е приблизителна - тъй като липсват изследвания за говорещи български език деца, и тя е правена по аналогия и въз основа на изследвания за руски, френски и английски език. В различните езици съдържанието на отделните периоди се влияе от фонетичните особености на езика, но независимо от тях, във всички езици се очертават повтарящи се закономерности и преминаване в посока от лесното към трудното изговаряне. По принцип възрастовите срокове в тези периодизации, както и всички подобни, визират “средното дете“ и не са абсолютни - те варират според индивидуалните темпове на развитие на детето и други условия. В логопедичната

терапия представляват диагностичен маркер и отправни точки за начало в артикулационната терапия.

4 - 4,6 годишната възраст е поставена за горна възрастова граница на развитието на артикулацията, но тя е относителна - с оглед по-бавните темпове на развитие при отделни деца. По-коректно е тази граница да се прекарва около петата година. Това обаче не е крайния срок. Четвъртата - петата година е възрастта, в която в общи линии миеленизацията на двигателната система е изградена и това позволява възпроизвеждането на многобройните артикулационни пози, така че дотогава речевите звукове трябва да са се появили. Но изграждането на миеленизацията продължава докъм 7,5 – 8 годишна възраст, съответно дотогава продължава периодът на усъвършенстване на артикулацията.

Създадени са множество подобни периодизации на артикулационното развитие на децата от автори, творили на различни езици, които всеобщо признават звуковете п, б, м за ядрено начало на консонантното развитие. Артикулацията на тези лабиални звукове се подготвя още в стадия на фетуса, когато детето развива смукателен рефлекс. Единодушно изследователите сочат и, че още около 3 - 4 - та година децата владеят в основни линии фонемния инвентар на езика. Независимо кой език овладяват, те се научават да произнасят група звукове по-късно от останалите. Възпроизвеждането на техните пози е въпрос на специални орално - праксисни умения, от по-сложна невро-мускулна активност и изисква по-голяма зрялост. Късните съгласни, за разлика от ранните, не само се пропускат и заместват от по - лесни звукове, присъстващи в фонологичната система на езика, но и често се изопачават. Веднъж придобило устойчивост, изопачаването не отпада спонтанно. Обикновено отстраняването му е възможно само с логопедична намеса. (Цв.Ценова, Говорна терапия,2010,стр.87-88)

В основа на съзряването на речевата функционална система стои аферентността, т.е постъпването от външния свят чрез различни анализатори - основно слуховия, на разнообразни сигнали - основно речеви. Източникът на такива сигнали са преди всичко възрастните, които обгрижват детето и липсата или неправилното подаване на такива, може да е една от основните причини за нарушение на формиращата се реч.

На детето не му е нужно да слуша реч от различни електронни носители, то трябва да е емоционално обвързано с източниците на речевото въздействие. Адекватното емоционално и предметно-действено общуване е много важно за развитието на речта.

При оценка, диагностика на нарушенията на речта следва да се има предвид, т.нар критичен период на действие на различните фактори, върху формирането на речевата функция.

Разделят се на три периода:

- Първият е от 0 – 2 г. - през него се формират предпоставки за формиране на реч и речево развитие, изгражда се комуникативно поведение и нужда от общуване. Във възрастта от 14 – 18 м. се развива интензивно коровата речева зона на Брока и действието на всеки неблагоприятен фактор може да се отрази на развитието на речта.
- Вторият е около 3г - интензивно се развива свързаната реч и започва прехода от

ситуационна към контекстна реч. При срив в нервната дейност, може да възникне заекване.

- Третият е около 6 - 7 г - начало на развитие на писмената реч.

Всички учени достигат единодушно да факта, че за да се развие реч трябва да има определени биологични предпоставки - нормално речево развитие и правилно функциониране на ЦНС.

Проблематиката за формирането на езиковата знакова система и развитието на говора при децата е предмет на изследване в литературата по логопедия. Налага се идеята, че говорът не е вродена способност на човека. Тя е социална, детерминирана от условията от онтогенетичното развитие на личността. Езиково-говорното развитие е тясно свързано с физическото и психическото развитие. Приемствеността, взаимната връзка и обусловеността на езиково-говорното развитие с другите явления и процеси, които протичат у човекът, са разработени от руски учени (И. М. Сеченов ; И. П. Павлов, Л. С. Виготски, А. Р. Лурия и др.). Те сочат, че всеки период от езиково - говорното развитие е в зависимост от предходните периоди. Овладяването на говора е посъпателен процес и той става все по - диференциран във фонетическо, лексическо, граматическо и прозодическо отношение. Детето овладява говора не като сбор от механично натрупване на определени навици и условни звукови сигнали, а като сложно и диалектически противоречиво в своето развитие средство за общуване и опознаване на действителността. Говорът се овладява в процеса на общуването и играта. Всеки период от физическото и психическото развитие на детето поставя нови комуникативни задачи. Говорът се издига на по-високото равнище във връзка с постоянно нарастващите нужди на социално обусловената дейност. В това намира израз необходимостта от комплексен и системен подход при изучаване на проблемите на езика.

Някои западни автори, които изучават проблемите за формирането на езика и развитието на говора (Айзенсън, Ауър, Ирвин. 1963), правят предимно психологически анализ. Л.Ли (1974) разработва лингвистическия подход към т.нар. развойни нарушения във връзка с дейността. Уйшнър (1972) изучава теорията на дейността, терапевтичката дейност и говорните изменения. Кирос (1974) третира проблемите за диагностиката на развойните езикови аномалии. Медицинската диагноза според него не може да се гради само на базата на езикови симптоми поради това, че различни случаи на патология могат да бъдат придружени от езикови смущения. Медицинската диагноза трябва да се поставя след изучаване на патологичното в развитието. Блоуч (1974) разработва въпроса за структурната лингвистика, като база на логопедията и логопедичната рехабилитация (говорната терапия според неговата терминология). Тя анализира говорното развитие чрез структурната лингвистика. Според нея фонемата съществува като база на лингвистиката и има значение за говорната терапия. Правилното развитие на фонемната система като елемент на усвояването на езика от детето се определя от лингвистичните и психологическите закони.

Езиково-говорната функция изминава сложен път на формиране и развитие, на усъвършенстване от началните етапи на онтогенезиса до пълното и оформяне като знакова система. В завършен вид езиково-говорната функция е динамичен стереотип, сложна уравновесена система от връзки и проява на външната психическа дейност на човека. Тя се формира в резултат от взаимодействието на личността със социалната и природната среда.

Езикът като знакова система не се формира изведнъж. В своето целокупно развитие той се характеризира със своеобразна динамика, която е дала основания на редица автори да потърсят закономерностите на това развитие и да определят главните, характерните етапи. При изясняване на проблематиката за периодизация на езиково - говорното развитие съществуват различия между авторите преди всичко по критериите за периодизация и за периодите в него. Дори по броя на периодите в езиково-говорното развитие съществуват различия. Така например М. М. Колцова определя три етапа, Иванов Смоленски – четири етапа, Г. Л. Розенград - Пупко - два, А. Н. Леонтиев - четири. В. С. Кочергина и С. Н. Шаковская (1969) свеждат развитието на езика и говора до подготвителен период и период за формиране на активната реч. О. В. Правдина (1973) разграничава доречевия и речевия период с четири подпериода. Според нея доречевия период обхваща първата година от живота на детето. "Викът и лепетът са още лишени от функциите на речта, но този период е подготвителен за цялото речево развитие". О. В. Правдина прави подробна характеристика на говорното развитие през периодите.

А. К. Маркова (1974) разглежда периодизацията на говорното развитие в тясна връзка с възрастовото развитие на детето. Тя определя говорната възраст като период, който се различава качествено от друг такъв период. За целта авторката съпоставя съотношението между функция и форма на говора. До една година е характерно социално-емоционалното общуване на детето. Говорната дейност представлява социално-емоционален контакт и назоваване на предметите с думи. За целта се използват гукането лепетът и предаване на сричковия контур на думите, като езикови средства. От една до три години дейността на общуването се характеризира с предметна операционална дейност, а говорната е свързана с овладяване на значения и обмяна на значения. Езиковите средства през този период са думите с техните връзки, изреченията и ситуативния говор. От три до седем години играта е основна дейност на общуване. Тя се съпътства с говорна дейност, която осигурява социалния контакт и саморегулация на действията. Езиковите средства през този период са монологичният контекстен говор и вътрешната реч. Звуковият състав на думата става предмет на осъзнаване. От седем до десет години учебната дейност е основна вид дейност, в която намира израз обобщаващата функция на езика. Формата на езика е предмет на осъзнаване. Овладява се писането. От десет до петнадесет години междуличностното общуване се съпровожда с перспективна говорна саморегулация и обобщаваща функция на езика. Оформя се индивидуалния стил на говорене. От петнадесет до седемнадесет години учебна - професионалната дейност е водеща, а говорната дейност е свързана със създаване на нови значения. Използват се всички езикови средства. От седемнадесет до шестдесет години се извършва професионална трудова дейност. Говорната функция е насочена избирателно към усвояване на значния, творческа преработка и фиксация на индивидуалния опит. Използват се разнообразни езикови средства. Ползотворен подход е търсене на качествени различия.

Разработването на критерии за определяне на степента на говорното и езиковото развитие е в своето начало. У нас са малко източниците, които представят изследвания в тази насока (Д. Братоева, 1982; В. Стамов, 1986, Ф. Даскалова, 1987). Набелязват се обективни критерии за общата оценка на фонетическата, лексическата, граматическата и прозодическата субструктура. В практиката се прилагат описателни показатели за оценка. Така например бедният речник (в количествено отношение) и липсата на

морфологически категории са признак за непълноценно развитие на лексическата субсистема. Липсата или оскъдната употреба на предлози, грешки в съгласуването на думи и употребата предимно на прости изречения показват затруднения и изоставане на граматическата субструктура. Прозодическата субструктура се оценява по външно слухово впечатление.

Паталогичните отклонения в езика и говора могат да бъдат открити посредством системно-структурен анализ на езиково-говорното развитие.

Някои автори не отделят специално място на проблемите на етиологията, а ги разглеждат в контекста на изясняването на въпроса за класификацията на езиково - говорните аномалии (К. П. Бекер, М. Совак, О. В. Правдина, Е. Ф. Рау, В. А. Синяк, Й. А. Рондал и др).

Оправдано е етиологията на езиково - говорните аномалии да се разглеждат от позициите на системно - структурния подход и йерархическата организация на езиковата система. Комплексният подход съответства на интегралната структура и функция на езиково-говорната функционална система. Комплексният подход предполага етиологията да бъде изяснена от няколко страни:

- Място на повредата в йерархическата морфологическа структура на езиково - говорната функционална система.
- Период от онтогенетическото развитие, през който се проявява влиянието на етиологичните фактори;
- Непосредствени причини - заболявания, дисфункции на органи и системи, травми - органически и психически, конституционални особености на организма, които предизвикват аномалии в езиково-говорната функционална система;
- Според механизмите на влияние на етиологическите фактори.

Организмът и личността са обект на въздействие на неблагоприятните фактори през различните периоди на онтогенетическото развитие, при което с увеличаване на възрастта се разширява кръгът на неблагоприятните фактори. В същото време се усъвършенстват и предпазните механизми. Ето защо периодът на ембрионално развитие остава най-уязвим от вредното въздействие на целия комплекс от етиологически фактори.

Откриването на причините за езиково-говорните аномалии изисква синдромо-симптомалогически анализ.

Етиологическите фактори се делят на органически и функционални. Органическите се изразяват във вродени аномалии на слуховата функционална система, костната система, мускулната система. Те настъпват в резултат на рахит, недостатъчни грижи за детето през ранното и по-късното детство, заболявания и травми на експресивното и импресивното звено на езиково - говорната функционална система. Органическите повреди на периферната система предизвикват функционално недоразвитие на централно - мозъчното звено.

Функционалните причини са свързани с нарушение на нерводинамическите взаимоотношения между централно-мозъчните структури, на нарушение на

взаимоотношението между основните нервни процеси възбуждане и задържане, с функционалната недостатъчност на централната и периферна нервна система.

Психоневрологическите причини се изразяват в психическо недоразвитие, аномалии на психическите процеси, състояния и дейности. Социално - психологическите причини включват непълноценна езиково - говорна среда, липса или недостатъчни мотиви за говорно общуване и ограничено използване на езика.

Влиянието на етиологическите фактори винаги е комплексно. Всеки случай на езиково-говорни аномалии трябва да бъде анализиран всеотстранно, за да се установи съвездието от етиологически фактори и тяхното подреждане по влияние върху езиково-говорната функция през пре- и пери- и постнаталният период. Комплексният системно-структурен анализ на етиологическите фактори е предпоставка за пълна и точна диагноза и диференциална диагноза.

REFERENCES:

1. **Andreeva, L., 1998** : Социално познание и междуличностно взаимодействие, Виск
2. **Boyanova, V., 2012** : От симптома към диагнозата, НБУ 2012
3. **Korsini, R., 1998** : Енциклопедия по психология
4. **Raichev, R., Raichev, R., 2011** : „Обща патология“, Университетско издателство „Еп.Константин Преславски“, Шумен
5. **Tsenova, Ts., 2010** : Говорна терапия , София
6. **Stamov, V., 1989** : Логопедия , Благоевград